

סוריה ועיראק לאחר המדינה האסלאמית

מרק הֶלֶר

בשנת 1881 הצהיר איש דת סודאני בשם מוחמד אחמד על היותו ה'מהדי' (המונחה בצורה נכונה), ופתח במרד נגד הממשל המצרי ששלט בסודאן. הוא השיג הצלחה כה מרשימה ויוצאת דופן נגד הצבא המצרי, עד שבריטניה חשה חובה להתערב. היא שלחה במעלה הנילוס כוחות גדולים בפקודו של גנרל צ'רלס גורדון במטרה להקל את המצור על חרטום, אולם העיר נכבשה בינואר 1885. המהדי עצמו מת זמן קצר לאחר מכן, אך המדינה שהקים והוריש לממשיכו המיועד, החליף עבדאללהי אבן מוחמד, שרדה עד ספטמבר 189, כאשר צבא אנגלי-מצרי בהובלת הלורד קיצ'נר הביס את הכוחות העיקריים של המהדי. הח'ליף נמלט עם שרידי כוחותיו עד שנתפסו באום דיוואיקאראט (Umm Diwaykarat) בנובמבר 1899, ו'המדינה האסלאמית של המהדי' חדלה להתקיים. אולם למרות תבוסת מדינתו של המהדי בשדה הקרב, "האידאולוגיה שלה נשארה, והתפרצויות של תנועת המהדיסטים החדשה נמשכו עוד זמן רב".¹

אי-אפשר לדעת אם בן-דמותו מהמאה ה-21 של הח'ליף עבדאללהי, עבד אל-בכר אל-בגדאדי, ילך בעקבותיו. עם זאת, ברור למדי כי 2015–2016 לא הייתה שנה טובה לארגון 'המדינה האסלאמית'. בשנה שקדמה לה השיגה 'המדינה האסלאמית' (דאע"ש בגלגולה הקודם) ניצחונות מוחצים בסוריה ובעיראק, והשתלטה על אזורים נרחבים (לרבות ערים מרכזיות). היא הצהירה על הקמת ח'ליפות וביטלה את הגבול בין שתי המדינות. כל אלה יצרו תחושה של כוח מתפשט ובלתי מנוצח בדינמיקה המחזקת את עצמה, במיוחד מבחינת היכולת למשוך אנשים ולגייסם לשורות הארגון. אולם לקראת סוף שנת 2015 נבלמה התנופה של 'המדינה האסלאמית', במידה רבה בשל התערבות אפקטיבית וגוברת של מעצמות זרות – רוסיה בסוריה, ארצות הברית בסוריה ובעיראק – שבאה לידי ביטוי בתמיכה אווירית צמודה ובאמנעה אווירית לצד מודיעין משופר, אספקת ציוד מתקדם, שיגור כוחות מיוחדים ויועצים צבאיים,

ופגיעה ממוקדת בנכסים הפיננסיים של דאע"ש ובהנהגה שלו. כתוצאה מכך, לא רק שדאע"ש לא רשם הישגים משמעותיים חדשים, הוא גם נהדף לאחור, הן על ידי כוחות הממשלה בעיראק ובסוריה והן על ידי מיליציות לא-ממשלתיות, שחלקן פועלות בשיתוף פעולה עם הממשלה (בעיראק), ואחרות המהוות חלק מהאופוזיציה (בסוריה). במהלך 2015-2016 איבד דאע"ש שליטה על שטח של כ-22,500 קמ"ר, כלומר, כרבע מהשטחים שהיו בשליטתו בשיא כוחו, בשלהי 2014.² אובדן השטחים כלל אתרים בעלי חשיבות סמלית, כגון: תיכרית, פלוג'ה ורמאדי בעיראק, תדמור בסוריה, וכן אתרים אסטרטגיים כמו סכר בִּגְ'י בעיראק, מעברי גבול בין סוריה לטורקיה וצמתים של נתיבי אספקה בתל-אביב ובמנביג'. הם גם הביאו לאובדן משאבים ולירידה בבסיס הכלכלי והאנושי שהניב הכנסות ממסים, וכן – בגלל הכתמים שהעיבו על ברק המוניטין של הארגון – לירידה בשיעור המתגייסים לשורותיו (לרבות מתנדבים זרים) ולעלייה בעריקה ובנטישה. לאלה אפשר להוסיף סימנים המצביעים על ירידה במורל, כגון התקוממויות שבטיות והתנקשויות במנהיגים מקומיים של הארגון באזורים שעדיין בשליטתו.³

ההתפתחויות הביאו באופן בלתי נמנע לשינוי בשיח אודות דאע"ש. במקום לראות בארגון גל המבשר את העתיד, פרשנים וקובעי מדיניות החלו יותר ויותר להטיל ספק ולתהות אם אינו גל שעבר זמנו, לא יותר מהבהוב רגעי על מכ"ם ההיסטוריה, או כפי שברק אובמה כינה בזלזול את אנשי הארגון בראיון שהעניק בינואר 2014, זמן קצר לאחר שדאע"ש כבש את רמאדי – "קבוצה בליגת הנוער", כלומר, חבורת צעירים שאינה יכולה להוביל. במחצית השנייה של שנת 2016 צפו משקיפים רבים שהארגון יאבד את השליטה על עיר הבירה שלו רקה בצפון-מזרח סוריה, ועל היהלום העירוני שבכתר – מוסול בצפון-עיראק – אירועים שבהחלט יבשרו על התרסקותו המלאה.⁴ אם 'המדינה האסלאמית' תאבד כליל את הבסיס הטריטוריאלי שלה ותחזור למעמד שהיה לה לפני שנת 2014 כתנועת התקוממות, ההשלכות יהיו מרחיקות לכת, אם כי הרבה יהיה תלוי בנסיבות נפילת הארגון, ובמיוחד בזהותם של הגורמים שיגזלו ממנו את מעמדו כמדינה. עם זאת, בראש ובראשונה חשוב לזכור שהתוצאה הזו אינה מובטחת. כל עוד שוררת תחושת עוול ומחסור בקרב הסונים, וכל עוד דאע"ש ימשיך לגלם את המאבק הסוני לשימור עצמי – שמתנהל נגד הרוב השיעי בעיראק בגיבויו איראן, ונגד המיעוט העלווי בסוריה בגיבויו איראן והשיעים – תמשיך 'המדינה האסלאמית' ליהנות ממידה ניכרת של תמיכה בקרב הציבור הסוני, חרף כל מעשי הביזה והאכזריות שלה.

שנית, המחויבות הנמשכת של הגורמים הזרים למאבק בדאע"ש אינה מובנת מאליה, כי למרות שהארגון הצליח לגרום לכך שכמעט כולם יתנכרו לו, הוא עדיין אינו מהווה יעד בעדיפות עליונה עבור המעורבים בזירה העיראקית/סורית (למעט, אולי, עבור ממשל אובמה), ועבור רובם דאע"ש נותר בינתיים "האויב השני בחשיבותו".⁵ ממלכות המפרץ עדיין רואות באיראן את האיום הגיאואסטרטגי הגדול ביותר, והן טרודות בבלימת ההשפעה האיראנית בעיראק ובסוריה (ובתימן) – מטרה שספק אם תקודם על ידי חיסול דאע"ש. טורקיה מוטרדת יותר מדיכוי שאיפות הכורדים מאשר מהבסת דאע"ש, ולכן מתמקדת בבלימת הכוח הכורדי בצפון-סוריה ובעיראק, הפועל ככוח צבאי יעיל במיוחד בהתנגדות לדאע"ש, ואילו הרוסים מתמקדים בעיקר בתמיכה במשטרו של בשאר אל-אסד, ולכן מפזרים את מאמציהם ונלחמים בכל מי שמתנגד למשטרו בסוריה, (ואולי במיוחד) במתחרה של דאע"ש, 'ג'בהת פתח א-שאם' (השלוחה הקודמת של אל-קאעדה, שהייתה מוכרת בשם 'ג'בהת אל-נוסרה'), וכן בתנועות האופוזיציה הלא-אסלאמיסטיות שנלחמות בארגון באופן ישיר. אפילו ארצות הברית, שעבורה דאע"ש אמור להיות בראש "רשימת האויבים" במזרח התיכון, אינה מוכנה להרחיב את תרומתה הנוכחית למאבק בו, כמו למשל באמצעות שיגור כוחות קרקע רבים לשטח. יחד עם זאת, בחירתו לנשיאות של דונלד טראמפ, אשר הצהיר כי השמדת דאע"ש מהווה קדימות ראשונה שלו, עשויה לשנות את דפוס התנהגותה של ארצות הברית בזירה ב-2017.

שלישית – אפילו אם 'המדינה האסלאמית' תחדל להיות כוח משמעותי בעיראק ובסוריה, אין פירוש הדבר שצפויות לקום מחדש ממשלות יציבות, סמכותיות ומרכזיות בשתי המדינות. שתיהן ספגו היקף עצום של אבידות שהותירו נזק פיזי וצלקות נפשיות, ולמרות שנעשה טיהור אתני נרחב, בשתי המדינות ממשיכות לחיות אוכלוסיות הטרוגניות בעלות זהויות שקשה יהיה להשכין שלום ביניהן, או לדמיין מערכת פוליטית כלשהי שתאפשר להן להתגורר בשלווה זו לצד זו. סביר יותר להניח שאוכלוסיות אלה יתנגדו להחזרת אותם משטרים שהתקיימו לפני שפרץ מה שנקרא "האביב הערבי" (אפילו לאחר הדחת סדאם חוסיין בעיראק), כלומר: משטרים שנתפסים כמדכאים ו/או לא צודקים בקרב חלקים גדולים באוכלוסייה. מעבר לכך, הרבה מהתבוסות שכבר נגרמו לדאע"ש לא היו מידיהן של ממשלות מרכזיות, אלא מידי המיליציות הכורדיות (בסוריה ובעיראק) וכוחות של שבטים סוניים (בעיראק), וקשה להניח שכוחות אלה ימסרו מרצונם את השליטה על השטחים שהשיגו באמצעות מאבק בדאע"ש לידי נציגים של דמשק או של בגדאד. אכן, לפחות בעיראק זהו לב החשש בנוגע ליום שלאחר "שחרור" האזורים הסוניים משלטון דאע"ש, על ידי כוחות שאינם סוניים.

הדבר יחייב את הממשלה לנסות למקסם את הנראות הסונית בפעולות עתידיות נגד דאע"ש (ובמיוחד למזער את המעורבות של המיליציות השיעיות השנואות, 'אלח'שד א-שעבי', אשר מעשי הביזה שלהן בקרב האוכלוסייה הסונית המקומית בעקבות "שחרור" פלוג'ה הרחיקו עוד יותר כל סיכוי, שאולי נותר, להתלהבות סונית מאיחודה מחדש של עיראק תחת שלטון שיעי).⁶ אולם הכרח זה הוא בדיוק מה שמפחית עוד יותר את ההיתכנות לממשלה מרכזית חזקה כלשהי ביום שאחרי תבוסה משוערת של דאע"ש. לכן, קץ השליטה של דאע"ש על שטחים סוריים ו/או עיראקיים אינו מבטיח בשום מקרה שסוריה ועיראק יינצלו מהגורל שהיה מנת חלקה של יוגוסלביה אחרי המלחמה בבלקן, או אפילו של סרביה ושל בוסניה לאחר תקופת 'אחרי המלחמה'. כמו כן, אין פירוש הדבר שדאע"ש ייעלם לחלוטין מן המפה הפיזית או הפוליטית של המזרח התיכון. בהתאם להתפתחויות במקומות אחרים, ייתכן שהארגון ייצור בסיסים או יתרחב במקביל לבסיסים אזוריים אחרים – בלב, בסיני או אפילו בתימן וב"רבע הריק" בערב הסעודית, וידחק את אל-קאעדה בחצי האי ערב בדיוק כפי שדחק את אל-קאעדה בעיראק. בכל הקשור להפיכת מעוזים אלה ליסודות אסטרטגיים לח'ליפות הקמה לתחייה – מדובר בתחליפים עלובים לאזור 'הסהר הפורה', הן מבחינת חומרית והן מבחינה סמלית, אולם הם יוכלו לשמש בסיסים להמשך התכנון, האימונים והפצת התעמולה, ופירוש הדבר שדאע"ש יישאר מקור השראה מרכזי לאי-שביעות הרצון של העולם הערבי, וגורם ממריץ ומבצע של פעולות טרור במקומות אחרים. ואכן קיימות כבר דוגמאות לפעולות טרור ראוותניות מבית מדרשו של דאע"ש מחוץ לשטחים שבשליטתו הישירה ונגד "אויב רחוק" – הבולטת שבהן היא פיצוץ מטוס הנוסעים האזרחי הרוסי שהמריא משארם א-שיח'. במילים אחרות, המשך אובדן השליטה בשטחים שכבש דאע"ש עשוי להמריץ את הארגון, שאינו מצליח לשמור על ייחודו כהתגלמות הח'ליפות, לחקות את הפעולות של אל-קאעדה, ולטשטש את ההבחנה המבצעית/תיאורטית שהתקיימה בין שני ארגונים אלה, כדי לשמור באופן כזה או אחר על הרלוונטיות שלו בג'יהאד העולמי המתמשך.

לבסוף, אפילו ללא כל בסיס טריטוריאלי, דאע"ש אולי יחדל להתקיים כישות חומרית, אולם הרעיונות שהוא אוצר ומאמץ – ובכלל זה תחושה חזקה של קיפוח בקרב מוסלמים, לצד מסירות לצו השמימי לכוון מחדש את הח'ליפות ולהפיץ את חוקי האסלאם באמצעות ג'האד מכל סוג שהוא – לא ייעלמו ככוח רעיוני, משום שרעיונות אלה נובעים לא מ"הדיפלומטיה הציבורית" היצירתית של דאע"ש, אלא מהמקורות ההיסטוריים והתיאולוגיים של האסלאם עצמו. המאמינים בכוחה של דינמיקה ארגונית עשויים לשכנע את עצמם שהתבוסה הפיזית של 'המדינה האסלאמית' תביא אותה גם

לפשיטת רגל אידאולוגית. אל מול תקווה זו כדאי להציב את הדברים הבאים, שנאמרו בתגובה לקרב אומדורמן (Omdurman) מ־1898, שנראה כי ניבאו אירועים עתידיים:

"נפילת המהדיזם" הוא ביטוי ששימש תכופות בימים האחרונים כדי לאפיין את החשיבות של ניצחון חייליו הבריטים והמצרים של סר הרברט קיצ'נר בסודאן. אך המהדיזם ידע תקופות שפל רבות במהלך מאות השנים שחלפו, והוא עקבי מאוד במנהגו לשוב ולבנות את עצמו. הניצחון הנוכחי של האנגלים באזור הנילוס אולי הביס את הח'ליף עבדאללה, שמכריז על עצמו כמשנה למהדי, אולם חוק האסלאם מאז ומתמיד היה שמהדי אחר יופיע לאחר תבוסת קודמו. הכישלון של מי שמכנה את עצמו מהדי לממש את תוכניותיו ולכבוש מתפרש בדרך כלל בידי המאמינים כהוכחה לכך שהוא היה נביא שקר, והם פונים מלאי תקווה מתמיד לעתיד, למהדי האמיתי שיופיע... אין לדעת מתי ומאיזה כיוון יופיעו הדגלים השחורים של המהדי החדש [סמלה של דשע"ש], אולם אפשר לומר בוודאות שכאשר הם יתנוססו, יהיה תחת פיקודם לפחות מספר מכובד של תומכים... שמוכנים תמיד לקדם בברכה מנהיג חזק.⁷

לסיכום, תבוסה עשויה לכפות על האידאולוגיה של דאע"ש תרדמת למשך פרקי זמן ארוכים, אך לא פשיטת רגל מלאה, והנסיבות עלולות בכל רגע להחיות אותה במלוא הכוח שנראה כי היה לה במשך כמה עשורים במאה השביעית בהנהגת הנביא יורשיו, במשך מעל עשור בסוף המאה ה־19 בשליטת המהדי והח'ליף, ובמשך קצת יותר משנתיים, אולי, בעשור השני של המאה ה־21.

הערות

- 1 John O. Voll, "Abu Jumayza: The Mahdi's' Musaylima?" in *Islam, Politics and Social Movements*, eds. Edmund Burke, III, and Ira M. Lapidus (Berkeley: University of California Press, 1988), p. 108.
- 2 "Islamic State has Lost Grip of 12% of Territory in Six Months — Study," *The Guardian*, July 11, 2016, <https://www.theguardian.com/world/2016/jul/11/islamic-state-has-lost-grip-on-12-of-territory-in-six-months-study>
- 3 "Assassinations, unrest and military defeat — has the tide turned against Islamic State?" *The Telegraph*, 7 March 2016, <http://www.telegraph.co.uk/news/worldnews/islamic-state/12186766/Assassinations-unrest-and-military-defeat-has-the-tide-turned-against-Islamic-State.html>
- 4 ראו לדוגמה: David Petraeus, "The challenge in Mosul won't be to defeat the Islamic State. It will be what comes after," *Washington Post*, August 12, 2016, <http://goo.gl/IzqTD7>
- 5 Jonathan R. Laing, "Islamic State in Retreat," *Barron's*, April 30, 2016, <http://www.barrons.com>

[הכניסה לקישור כרוכה בהרשמה לאתר] [com/articles/islamic-state-defeat-in-2017-1461990736](https://www.ynet.com/articles/islamic-state-defeat-in-2017-1461990736)

Uzi Rabi, "The Islamic State: From Insurgency to Caliphate and Back," *Tel Aviv Notes*, 10, 6
no. 14 (August 10, 2016).

"The Downfall of Mahdism," *Lewiston Evening Journal*, September 30 1898, p.8. 7